

Мерсия Макдермот
Апостолът на свободата

Mercia MacDermott
The Apostle of Freedom
(A portrait of Vasil Levsky against a background
of 19th century Bulgaria)

© Мерсия Макдермот, автор, 2018 г.

© Иван Градинаров, превод, 2018 г.

© Книгоиздателска къща „Труд“, корица, 2018 г.

© Книгоиздателска къща „Труд“, 2018 г.

ISBN мека корица 978-954-398-566-1

ISBN луксозна корица 978-954-398-567-8

Мерсия Макдермот
Апостолът на свободата

Превод от английски език Иван Градинаров

Книгоиздателска къща „ТРУД“
София, 2018

*На българския народ, който ми даде повече,
отколкото мога да му се отблагодаря*

Мерсия Макдермот

„Днешният век е век на свободата и равноправността на сичките народности. Днес сякой притеснен и потъпкан, сякой, комуто робските синджири тежат на врата и който носи жалостното и срамното име роб, напънал е сичките си сили – и нравствени и физически, и търси случай да отърси от себе, под какъвто начин и да било, робското тегло, да разкъса веригите робски и да отстрани от себе си далече името Роб, иска свободно да живее и да са наслаждава с природата божия, иска да бъде човек. Роби смя и ние българите и в нашата татковина върлуват турски золумкяри и яничари и нашите долини ечат от робски ехтения и въздишки, но и ние търсиме случай да разкъсаме робските тези вериги, да изгониме далеч от земята си турските кеседжии, да подигнеме и съградим Храм на Правата Свобода и да дадеме всякому своето.“

Васил Левски

„Който умре за свободата, той не умира само за своето отечество, а за всичкия свят.“

Христо Ботев

По-ценно от златото Най-скъпото съкровище на България

Увод от Мерсия Макдермот¹

За мен Левски не е личност, позната от най-ранните ми години, а внезапно откровение, ослепяваща светлина, която изведнъж озари живота ми.

Левски не е поетична измислица – той е жив човек от плът и кръв.

Малко са народите, които имат такива герои. Нямаме такива в английската история. Имаме, разбира се, много големи писатели, учени, изобретатели, имаме генерали и адмирали, но нямаме един Левски, защото нашата история е била съвсем друга. Трябва да се върнем много векове назад, за да открием английски герои, които са се борили за английската свобода, но за тях малко се знае. Те живеят повече в легендите, отколкото в историята, а обикновено между легендите и историята има голяма разлика. У Левски обаче такава разминаване няма. Той е от малцината, чиито характер и дейност могат да се подлагат на научно проучване, без легендата да загуби нещо от магията си.

Няма историк, който да може да открие и най-малкия факт, от който да потъмнее светлият образ на легендарния Апостол на свободата. Напротив – историческият Левски е още по-велик, още по-достоеен за възхищение, отколкото онзи Левски, когото познаваме от легендите. Когато Левски изграждаше своята „огнена мрежа на бунта“, никъде в света нямаше по-

¹ Из слово на Мерсия Макдермот, произнесено пред Българската национална телевизия на 3 март 1978 г., по случай 100-годишнината от Освобождението на България.

добна организация. Той е един гениален новатор. И сега цял век по-късно, когато в много страни се води борба за свобода и равноправие, има хора – и между тях честни, всеотдайни борци, които все още не са разбрали това, което Левски е разбрал: че няма кратък път към революцията, че една шепа конспиратори не може да освободи един народ, че революцията не може да се внесе отвън, а изисква дълга подготовка и участието на целия народ, изисква стройна, дисциплинирана организация.

Всяка подробност в идеите на Левски заслужава вниманието на тези, които все още се борят за свободата, но един елемент в неговата идеология аз смятам за особено важен – неговия интернационализъм. Левски е обичал своя народ, без да мрази други народи. Той се е борил срещу тиранията на султана, без да гони турския народ. Напротив, в разгара на борбата той изрично подчертава, че в бъдещата „чиста и свята република“ ще има място и за турците и че те ще бъдат равноправни във всичко с българите. Малко от водачите на националноосвободителни движения са способни на такава хуманност, на толкова доблест, на такова прозрение. И днес нашият свят се разкъсва от расови и религиозни борби и има нужда от духа на Левски! Всеки патриот трябва да разбере, както Левски е разбрал, че свободата и правдата са неделими, че всички сме хора, че всички сме равноправни.

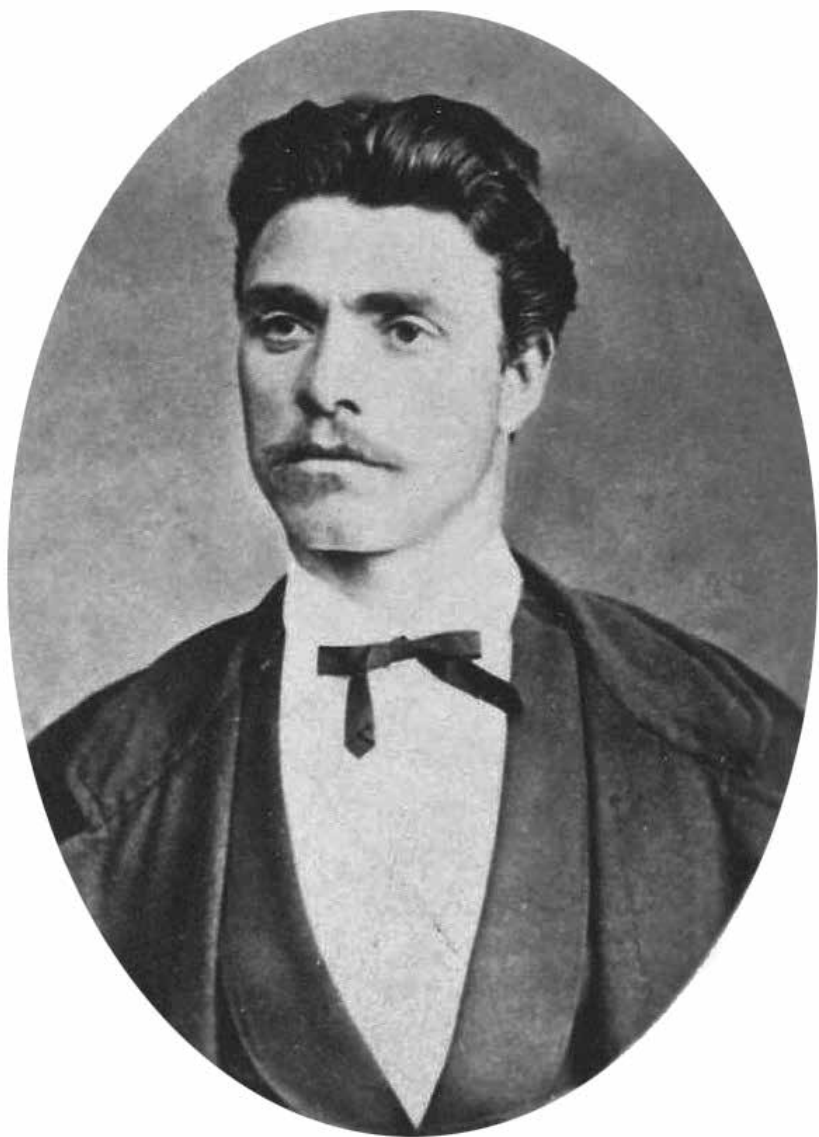
Но Левски е знаме не само за войниците на свободата. Той е знаме и за победителите, за строителите на новото общество. Както е казал Яне Сандански: „*Да живееш, значи да се бориш: робът за свобода, свободният за съвършенство*“.

Борбата за съвършенство не по-малко от борбата за свобода изисква хора, които са честни, постоянни и всеотдайни като Левски, хора, които са готови да пренебрегнат личните си амбиции в името на общото дело, които измерват своя живот с аршина на Левски.

Има една стара римска легенда. Живели две благородни римлянки – едната много богата, другата по-бедна. Първата обичала да се хвали с богатствата си и затова показала накитите си на по-бедната и след това, не без ехидност, я поканила на свой ред и тя да ѝ покаже своите. Втората жена прошепнала

нещо на един слуга, който излязъл и се върнал с двама стройни момци, синовете на по-бедната жена. „Ето моите накити“ – казала майката, а богатата жена млъкнала, защото въпреки богатството си нямала деца.

Един народ е богат преди всичко със своите синове, а народът, който е родил Левски, е един от най-богатите в света.

Първа част

*„Аз, Васил Левски, в Карлово роден,
от българска майка юнак аз роден,
ни щях да съм турски и никакъв роб,
същото да гледам и на милий си род.“*

Васил Левски

*„Когато Свободата си отива, тя не си
отива първа, нито втора, нито трета.
Тя чака всичко друго да си иде – тя
остава последна.
Когато вече няма помен от герои
и мъченици и когато всичко живо
и душите на всички хора изчезнат от някой
край на света,
едва тогава Свободата ще изчезне от този
край на света
и неверник и тиран ще го завладеят.“*

Уолт Уитман

Първа глава

„Тук на света са и раят, и пъкълът“.

Народна поговорка

Високо, върху бялата апсида на църквата „Св. Богородица“ в Карлово, един майстор е изваял човешка ръка, която сочи на север с една-единствена дума за пояснение: „ЗРИ“. Напразно погледът се рее там, накъдето сочи неподвижният пръст: това, което така настойчиво насочва вниманието, остава загадка, която дразни любопитството и примамва въображението!

Ако набожният майстор е искал да възхвали съвършенството на божие творение, той не би могъл да намери по-подходящо място за това. Прочут с градините си и кичестите си орехови дървета, малкият градец Карлово се гуши в полите на Стара планина, сред несравнимата хубост на Розовата долина – сърцето на България. От юг меко възвисяващите се конични върхове на Средна гора отделят долината от знойните поля на Тракия с нейните оризища и градини, където зреят ябълки, праскови и смокини, а от север могъщата гръд на Балкана я закриля от свирепите набези на зимата. Тук сякаш въздухът е по-мек и небето – по-дълбоко откъдето и да било в България. Тук самата природа е сътворила градина, напоявана от хладни рекички и планински потоци, окръжена от зелени ливади. В нея растат хубави плодни дървета: орехи, сладки кестени, ябълки, бадеми, череши, круши, сливи. Дори нивите приличат повече на цветни градини, отколкото на обработваема земя, а малките градчета с червени покриви – Сопот, Карлово, Калофер и Казанлък – са нанизани като кехлибарени зърна на огромна броеница сред море от слънчогледови ниви, лозя, лавандула, мента и приказната маслодайна роза, намерила тук най-благодатната почва на света!

Но може би майсторът, изваял ръката, се е вълнувал не толкова от розите, колкото от „грънните“ – страхът и безмерната мъка, които правили от този естествен рай една задушаваша преизподня, излята в единствената дума – турци. Турците живеели в северната част на града, накъдето сочи ръката, но дори и под сянката на „Св. Богородица“ се е чувствала унизителната атмосфера на робството. Векове наред господарското племе забранявало строенето на църкви и българите извършвали богослужението зад високите стени на тайно построени, вкопани в земята храмове, замаскирани като обикновени къщи. По времето, когато е строена и осветена „Св. Богородица“, шумно обявените, но слабо осъществени реформи, известни като „Гюлхански хатишериф“ и „Хатихумаюн“, са дали някакви права на християнското население. Ала българите, навикнали да се крият от очите на поробителя, продължавали да строят църквите все настрана от централните площади, като архитектурата им била такава, че да не бие на очи. „Св. Богородица“ нямала нито кубета, нито камбанария, докато белите минарета на карловските джамии се извисявали високо над морето от зелени корони на орехите, което недвусмислено говорело на пътника, че приближава селище от царството на исляма.

Дори самото име Карлово е турско, увекочило паметта на Карлъзаде Гаази Лала бей, на когото султан Баязид II милостиво подарил околните землища. През 1485 година Карлъзаде Али бей построил в новото си владение Куршум джамия. Когато навлязъл в преклонна възраст, той се завърнал в родния си Анадол и в израз на благочестие завещал на джамията дохода от земите си за вечни времена.

През робството била достатъчна само една искрица, за да възпламени мюсюлманския фанатизъм, който като разтопена лава помитал всичко по пътя си, оставяйки зад себе си диря от пепел и сълзи. Ничий живот и имот не бил в безопасност. Човешки писъци внезапно ще разкъсат тишината на нощта и никой не ще се осмели да види откъде идват. Нечий дюкян изневиделица ще лумне в пламъци, малко след като собственикът е имал дързостта да подаде оплакване срещу някой турчин. Едно почукване на вратата по никое време и повикване в конака ще дойде като гръм от ясно небе. Понякога то ще завърши

със сладка приказка с каймакамина на чашка сладко-горчиво кафе, понякога – с изтезание и дълго мъчително пътуване до черната тъмница на Диарбекир в далечните диви планини на Мала Азия.

Народните песни из цяла България възпяват не само любовта между младите и радостите и скърбите на ежедневието, но пеят и за ужасите – така просто и обикновено, че и днес, когато ги слуша човек, сърцето му се свива от болка и кръвта замръзва в жилите. В тях се разказва за похитени жени и деца, отвлечени в робство с вериги на нозете, за откраждане на любимата, за насилствено потурчване, за измъчване, за тъмници, за бесилки.

В самия град къщите сякаш са обърнали гръб на калдъръмените улици. Прелестните градинки са скрити зад триметровите зидове, покрити с червени керемиди. Турското потисничество принуждавало българите да се затварят в себе си – зад високите зидове всяко семейство се стараело да си създаде свой оазис от удобство и спокойствие сред страданията и несигурността наоколо. Високите бели сгради изглеждат на случайния минавач чужди и непристъпни като стените на крепост или манастир, но озове ли се веднъж човек зад дебелите, оковани с гвоздеи порти, пред очите му се открива един миниатюрен рай, създаден от човешка ръка, с почти субтропично изобилие на багри, от който лъха уют и гостоприемство. Дворовете били настлани с каменни плочи, старателно подредени в геометрични фигури. В по-богатите къщи фрески и барелефи красели стените. Клематиси и глицинии се виели по балнострадите, а саксии със свежи бегонии и мушкато пъстрели чардаците. Цветя и всякакви градински дървета – от срамежливите теменужки до екзотичните олеандри и алените нарове – изпълвали дворовете с аромат и великолепие, криели прохлада под шарените си сенки. Пред къщата обикновено ще има асма, която през лятото служела като допълнително помещение. Тук мъжете четели вестници и разисквали своите проблеми над чашка димящо кафе. Тук жените, седнали на ниски столчета, предели и си разменяли местните клюки, а през прохладните летни вечери около кръглата софра се събирало цялото семейство. Улицата принадлежала на поробителя и била опасна. Карловци предпочитали да не излизат на нея без нужда. Ако трябвало да отидат у съседа, те минавали

през комшулуци като мишки, които шарят под дъсчения под, без да смеят да излязат на открито.

На север, зад турския квартал, възправя снага Балканът. Полите му се спускат почти отвесно към долината. Най-долната част е обрасла с шубраци, акации и тук-там тъмнолисти ели. По-нагоре са пасищата, където пасели стадата и овчарите свирели тъжни песни на медените си кавали и дялали красиви хурки за своите любими. Още по-нагоре са сивите скали, често забулени в облаци, и величествените върхове – Амбарица, Купен, Юмрукчал и Марагидик, от чиито плещи снежната мантия не пада дори когато розите заливат долината с аромата си.

Балканът е закрилник на долината. Той пречупва силата на северния вятър с широкия си гръб и в неговите пазви цъфтят розите, карловки отглеждат в дворовете си лимонови дръвчета. Плодородие се излива от големия водопад Сучурум („Летяща вода“), чиито води бликат от един скален просек, хвърлят се стремглаво върху бялата канара и ту тичат надолу като пенливи потоци, ту се спират да си починат като бистри зелени вирове, за да изтекат най-сетне през Карлово като Стара река. Карловци отбивали във вади вода от реката и я пускали през дворищата, така че дори и през летния зной там било прохладно и зелено и ромоленето на течащата вода напевно се носело из въздуха.

Балканът е свързан с всяка карловска къща не само чрез водите на Стара река. Той се виждал дори и през високите дувари, съградени от населението, за да се изолира от враждебния външен свят. От своите прикътани дворчета, единствено място, където са могли да запазят донякъде човешкото си достойнство и самоуважение, те са гледали гордите върхове, където недостъпен цъфтял еделвайсът и волно се виели орли на шеметна височина. И неизбежно е да има такива, които биха изтъкували жеста на ръката върху апсидата не като химн на възхвала, нито като плач за робството във Вавилон, а като зов за бунт.

Векове наред планината е била убежище за онези, чието мъжество се е бунтувало срещу отоманската тирания и които не са могли смирено да гледат как бащините им огнища биват грабени, как сестрите им – изнасилвани. Всяка пролет, щом снегът си отиде и се разлисти гората, младежи напускали своите домове и ставали хайдути. С войводата начело те слизали нощем от

планината и убивали своите мъчители, палели хамбарите им и отвеждали техния добитък. Животът на хайдутина бил пълен с опасности и лишения. Ако някой от тях бивал залавян, убивали го жестоко чрез бавно измъчване, научавали го на кол, а главата му показвали из селата като предупреждение към онези, които биха могли да помислят за Балкана.

Рисковете и трудностите обаче са носили и награда. В планинските орлови гнезда хайдутите са могли да усетят възторга от свободата, горчивия трепет на отмъщението и романтиката на развените байраци, на бунтовните песни край хайдушкия огън. Малките села и градчета от двете страни на Балкана са родили много синове с орлови сърца, предпочели да разбият главите си в решетките на затворническите килии, вместо да се предадат в унизително робство.

По всяко време – ако човек забрави за турците – има нещо възшебно в тихите улици и дворове на Карлово. Но долината е най-красива през късния май и началото на юни, когато разцъфнат розите и въздухът натежи от техния аромат. Преди да се зазори, когато славеят още пее песента си сред кичестите дървета, хората тръгват за розовите градини, за да събират още росни цветове, за да получат от тях скъпоценно масло, което струва повече от злато. Вести за красотата на долината пропътуват турската империя и достигат сините води на Босфора и прохладните сараи, надвесили се над Златния рог. Тук се събужда любопитството на наместника на аллаха на земята – султан Махмуд II. През май 1837 година Негово Императорско Величество посещава лично Казанлък, за да предвкуси от прелестите на рая, където според корана правOVERните, облечени в дрехи от зелена коприна, ще се забавляват с бисерооки хурии¹ на вечен пир с екзотични плодове, всред реки от мед, от мляко и от вино, докато неверниците, оковани във вериги и с железни халки на шиите, ще пият вряща вода и ще се мъчат в море от пламъци.

През същото лято, когато наместникът на аллаха на земята удостоява с присъствието си Казанлък, само на няколко кило-

¹ Хурия – нимфа от мохамеданския рай, жена съблазнителна – бел. прев.

метра оттам една млада българка на име Гина очаква втората си рожба. По това време не е могло да се мисли за някаква съотнесеност между двете събития. Ражданията са нещо естествено както сред гяурите, така и сред правоверните. Гина остава незабелязана измежду поданиците на Махмуд, както някога Мария от Назарет не била забелязана сред поданиците на Ирод, когато пътувала бременна във Витлеем. Историята обаче „... свали силите от престолите им и въздигна смирените...“¹.

Днес султаните вече ги няма. Карлъзаде Али бей е почти забравен, а хиляди посетители идват в Карлово да разглеждат с гордост и почуда родното място на Гининия син.

¹ Цитат от библията – Евангелие на Лука.